

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2024/1

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

ASZTALOS VERONKA ÖRSIKE	
A norvég irodalom szerepe az <i>Élet</i> című lap modernizálási programjában.....	9
RÉTFALVI P. ZSÓFIA	
„A múlt visszhangja most is suttog ott...”	
Petőfi Sándor és Madách Imre <i>Tündérialma</i>	31
BALÁZS MIHÁLY	
Horváth Iván (1948–2024)	45

TÁRSALKODÓ

Jankovits László 60

BARTÓK ISTVÁN	
„Az Anyaszentegyházban bévött szokás szerint”	
Adalékok a magyar egyházi retorika korai történetéhez	57
ZSUPÁN EDINA	
Kisműfajok találkozása Janus Pannoniusnál	
A mese poétikai elemei a prózafordításban	65

KRITIKAI LAPOK

HORVÁTH MARGARÉTA	
„Minden írások az mi hasznunkra írtak”	
BARTÓK István, <i>„Tőlünk telhetőleg művelni és gazdagítani”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1530–1580 között</i> , Bp., Universitas, 2023 (Irodalomtudomány és Kritika).....	81
LOVAS BORBÁLA	
Egy erodált hagyaték realitása és a faggatózás jegyzőkönyve	
PAP Balázs, <i>Szemmák: Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben</i> , Bp., reciti, 2023.	89
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	95
A lapszám szerzői	99

Lovas Borbála

Egy erodált hagyaték realitása és a faggatózás jegyzőkönyve

PAP Balázs, *Sztemmák: Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben*, Bp., reciti, 2023.

Pap Balázs legújabb könyvét megrendítő és az olvasó figyelmét az első pillanattól megragadó mondatokkal kezdi. Ezekben a sorokban már körvonalazza a kötet témáját és a korpusz meghatározásával kapcsolatos problémákat is. A monográfia témája természetesen a szerző korábbi munkáit és jelenlegi kutatásait ismerve nem meglepő; tanulmányai és a 2014-ben kiadott *Históriák és énekek* című munkája lényegében már kijelölték az irányt. A Reciti gondozásában megjelent kötet elsősorban méretével és alakjával lepi meg az olvasót; a szinte album megjelenésű könyv formátumának megválasztása többek között a kiadványban nagy számban megtalálható táblázatok és ábrák alapján válik érthetővé, majd használata során szerethetővé is.

A *Sztemmák* a 16. század közepétől a végéig tekinti át a verses anyag válogatott részét, a felvetett problémákkal kapcsolatban leginkább a szövegváltozatok mikrofilológiai elemzésére fókuszálva. A korpusz megválasztásából eredően nyomtatványok és kéziratok egyaránt tárgyai a vizsgálatnak, a fennmaradt források tekintetében pedig valójában jócskán belelépünk a 17. századba is. A szerző ezen elemzésekkel nemcsak a szűkebb textológiai vizsgálatra koncentrál, de a szövegvariánsok és hordozóik közötti viszony, valamint a kéziratosság és a nyomtatványok közötti átjárhatóság tekintetében is részletes példákkal szolgál. Mivel a választott korpuszt illetően e kérdések már a korai kutatások során megjelentek, és azóta jócskán árnyalódtak, a kora újkori világi és vallásos irodalom olyan területeiről is érdemes áttekintenünk a potenciális kutatási irányokat és akár átemelnünk ezeket a lehetőségeket, ahol eddig a szövegek szorosabb tanulmányozásának homlokterébe csak különleges esetekben kerültek kéziratok a nyomtatott források mellé. Ki kell emellett egészítenünk e vizsgálatot, ahogy Pap Balázs is teszi, a művek oralitásban való megjelenése és írásbeliséghez való kötöttsége, utóbbival kapcsolatban pedig a másolással való terjedés és az e folyamathoz kapcsolható szövegalkulás vizsgálatával is.

A kötet két nagyobb részből áll, elkülönítve két egészen más karakterű, a vizsgálat során mégis sok szálon összekapcsolódó szöveghorizont darabjait. A *Líra* című fejezet elsőként a váradi énekeskönyvhöz (1566) köthető szöveghagyományozódást vizsgálja, majd egy szerző, Batizi András munkáinak nyomtatott megjelenései felől tekinti át az énekeskönyvek anyagának bővülését. A következő vizsgált téma az

RMNy 429-es kötet, vagyis az 1579-ben megjelent debreceni református énekeskönyv, melynek énekanyagát a korábbi és későbbi kiadások tükrében is áttekinti a könyv, kiemelt figyelmet fordítva egyes zoltárookra. A szerző ezt követően a zoltárappendixeket és (egy külön alfejezetben, de szorosan az előbbiekhöz kapcsolódva) az akrosztichonokkal kapcsolatos kutatásokat ismerteti gazdag példaanyaggal – ezúttal Sztárai Mihály munkáinak kontextusában.

A terjedelmében karcsúbb, *Epika* címet viselő rész erősen válogatott anyagot, így a Hoffgreff-énekeskönyvben és Bornemisza Péter *Énekek három rendbe* című kötetében hagyományozódó, 17. századi kéziratokban is fellelhető bibliai históriákat vizsgálja. Az elemzések során Dobai András, Bornemisza Péter, Batizi András, Tolnai György, Dézsi András, Pesti György, Nagybáncai Mátyás, Szeremlyéni Mihály, Sztárai Mihály, Baranyai Pál és Kákonyi Péter munkáival, ezek kéziratossal forrásaival és a lehetséges sztemmákkal, valamint Ilosvai Selymes Péter *Petrovay-énekeskönyv*-ben is fennmaradt *Toldijával*, továbbá a *Kuun-kódex* szerkezetével foglalkozik.

A kötet címében is szereplő és minden egyes téma esetében megjelenő sztemmák két csoportra oszthatók a művek vizsgálata szempontjából. Az egyik csoport szorosabban a históriákhoz köthető. Ezekben az esetekben a szerző az egyes művek szövegtörténetét, a különböző kéziratossal és nyomtatott változatokban felbukkanó szövegvariánsok egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Az énekeskönyvek esetében azonban nem az egyes szövegek, hanem a teljes kötetek egymáshoz és szöveg-hagyományhoz való viszonyát tárgyalja a sztemmák megrajzolásakor vagy pontosításakor. Bár ahogy maga Pap Balázs is megjegyzi és a Batizi-fejezetben példaként is megmutatja: utóbbi esetben is szükség lenne a művenkénti sztemmára, főleg néhány kiemelt szerző esetében.

A *Lira* első fejezetében a jól ismert gyülekezeti énekeskönyvek kapcsán Pap talán legizgalmasabb eredménye, hogy a csak töredékesen ránk maradt, Melius Péter-féle debreceni kiadás (1562–1563 körül) sokkal nagyobb hatást gyakorolhatott az 1566-os váradi énekeskönyvre, mint eddig gondoltuk. Vagyis Huszár Gál 1560–1561-ben kiadott énekeskönyvének anyagától való eltérések nem a szerkesztői kreativitás és a végtelen számú (mára már természetesen ismeretlen) kézirat (és esetleg nyomtatvány) kreatív felhasználásának ad hoc eredményei, hanem két, nyomtatásban rögzített énekanyag összedolgozásának lenyomata. Ha Pap Balázsnak igaza van, és a Huszár Gál-, illetve Melius-féle énekeskönyvek anyagának fésűs összerendezésének lehetünk tanúi a forrásait szorosan követő szerkesztő-nyomdász által összeállított váradi kiadványban, komolyan fontolóra veendő az általa felsorakoztatott, mikrofilológiai példákkal alátámasztott érvek a szövegváltozatok megítéléséről. Ezek a megfontolások pedig nemcsak ezzel a szövegcsoporttal, hanem sok más 16. századi, a kutatások során rendre ellentmondásos eredményeket mutató korpusszal kapcsolatban relevánsak lehetnek. Érdeemes lesz bevonni az elemzésbe a Pap által használt módszereket a nyelvjárási és hangjelölési jellegzetességek számbavételétől kezdve a szerzőségi kérdéseken át a kötetkompozíció vizsgálatáig.

Pap Balázs maga is továbbviszi e kérdéseket, és a későbbi fejezetekben az énekeskönyvek sztemmájához vissza-visszatérve, azt módosítva mutatja be egyes szer-

zőkre és kötetekre fókuszáló vizsgálódásait. Elsőként a Batizi András nevéhez köthető verses munkák közül azzal a kilenc darabbal foglalkozik részletesen, melyeket a korabeli hagyomány vagy a későbbi kutatás Batizinak tulajdonít, de a művek szövegében nincs a szerző expliciten megnevezve. Bár Pap az összes választott mű esetében számba veszi a legfontosabb forrásokat, megállapításai főleg arra vonatkoznak, hogy mely énekeskönyvek nem közvetítenek későbbi kiadások irányába, vagyis hol kell más forrással számolnunk, és hol hal el a hagyomány egy bizonyos ponton, illetve a kötet korábbi fejezetében közölt Schulek Tibor-féle sztemma hogyan finomítható tovább. Végül a Szegedi Lajoshoz kötött 51. zsolnárt és az 1593-as bártfai kiadást vizsgálja meg részletesebben, ami alapján az énekeskönyvek kapcsolata szintén módosítható.

Az 1579-es debreceni énekeskönyvvel és az énekeskönyvek végére kerülő, az anyagbővítést szolgáló gyakran vegyes anyaggal kapcsolatban Pap bemutatja, hogy milyen következtetéseket vonhatunk le akkor, ha a tárgyalt énekeskönyvet nem mint az 1570-es kötet elakadó továbböröklődését vizsgáljuk. Az 1579-es kiadvány inkább tűnik a korábbi debreceni kiadásokat felhasználó, a Huszár Gál- és a Melius-féle énekeskönyvből is merítő, a szövegein kreatívan alakító szerkesztő által összeállított kötetnek, amely nem a későbbi debreceni hagyományozódásba, hanem – bizonyos részeiben – a bártfai énekeskönyv kiadásának aktív hagyományába épül be.

A következő fejezetben Pap visszatér az egy szerző munkáit középpontba állító vizsgálathoz, a korszak egyik legtermékenyebb szerzőjét, Sztárai Mihályt választva tárgyal. Bár az életművel kapcsolatban általános következtetéseket nem von le, részletesen bemutatja azokat a munkákat, melyek esetében Sztárai szerzősége nem megingathatatlanul egyértelmű. Végigveszi az elemzett szövegek értelmezési lehetőségeit, nyomtatásban való megjelenésüket és a lehetséges vagy valós kézíratos hagyományt, az életmű más darabjaihoz vagy más kortárs munkához való kapcsolatukat. Majd a fejezetcímben is említett zsolnárappendixek ürügyén a Sztárai-szövegekkel kapcsolatban tárgyalja az énekeskönyvek szöveghagyományban elfoglalt helyét, Sztárai zsolnáraparafrazálási szokásait, szóhasználatát, a szisztematikus krisztianizálást. Eddig nem közölt zsolnárszövegek több változatban való közreadásával bővíti a vizsgálható korpuszt, valamint egy újabb – S. M. monogrammal ellátott, korábban Siklósi Mihálynak tulajdonított – verset köt Sztáraihoz.

Az *akrosztichonokról* címet viselő fejezetben Pap Balázs gazdag példatárát vonultat fel. A korábbi fejezetben tárgyalt Siklósi–Sztárai-viszony összefüggésében és egy másik vers szerzőségének kérdése kapcsán felvázolja, milyen esetekben mutathatók ki az akrosztichon kialakításának technikai jellemzői, érhetőek tetten szándékolt vagy szándékoltalan változtatások, és mikor árulkodik a versek írásának, valamint terjedésének részleteiről maga az akrosztichon szövege.

Az *Epika* a nyomtatott hagyománytól és a felekezeti énekektől részben távolodva új témákra tér át. Az első fejezet a bibliai históriák 17. századi kéziratokban fennmaradt változataira koncentrál. Pap egyik fő kérdése választott korpuszával kapcsolatban, hogy milyen eredményekre juthatunk a kéziratok vizsgálatakor, hogyan kapcsolhatók e kéziratok a 16. századi nyomtatott hagyományhoz, továbbá

változhat-e a szövegváltozatok megítélése a vizsgálatok alapján. Bár Pap szerényen utal rá, hogy a fejezet olvasói kinszenvedéssel vergődhetnek csak át szövegkritikai jegyzet jellegű elemzésein, a korpusz tanulmányozói számára gazdag példatárat vonultat fel a kéziratok kapcsolatának jellemzésével és a szemmarajzokkal, felhívva újra a figyelmet arra, hogy e sok tekintetben elhanyagolt szövegcsoport vizsgálatakor szintén nem kell eltűnt kéziratok és a szóbeli hagyomány misztikus hálójába gabalyítani a fennmaradt forrásokat, hanem az ismert nyomtatványokat kell legfőbb szövegközvetítőkként kezelni.

Ilosvai Péter *Toldijának* elemzésekor két nyomtatvány és a *Petrovay-énekeskönyv* szövegváltozatai feszülnek egymásnak. Pap részletesen mutatja be, hogyan kezeli a későbbi kutatás a kéziratot, és milyen következményei vannak a túlértelmező és az irodalmi kánon más műveiben öröklődő, az irodalomtörténeti vizsgálatok eredményeivel nem összhangban lévő, viszont elterjedt motívumok textológiai munkára való visszahatásának.

Az utolsó fejezetben végleg a kéziratok források felé fordulva Pap a *Kuun-kóde*xről közöl rövid elemzést. Érdeklődését többek közt az is táplálja, hogy az egyik legrejtélyesebb kora újkori forrásunk sok másolói kéz által összeállított, heterogén kézirat, melyben epikus költeménytől kezdve zsoltárparafrazisokon és egyéb vallásos énekeken át a titkosírásig gazdag anyag található. A szerző fő kérdése azonban az, hogy hogyan nézhetett ki eredetileg a ma kevert lapsorrendben bekötött kódex, és ez az eredeti szövegrend milyen következtetésekre vezetheti a vizsgálódót, az egyes másoló kezekhez köthető egységek miről árulkodnak.

A sűrű és adatgazdag szövegű *Sztemmák* nemcsak azért érdekes és hasznos olvasmány, mert a korábbi, a kiadásokkal, szerzőséggel, szövegváltozatokkal és szövegleszármazással kapcsolatos, néha zsákutcába, néha rossz következtetésre, sokszor egymással gyökeresen ellentétes megoldásokra jutó kutatásokat, elemzéseket, megállapításokat részletesen és szemléletesen mutatja be. Főképp azért figyelemre méltó, mert ahelyett, hogy minden feltett kérdésre végleges választ kínálna lezárt kutatásokat bemutatva, továbbvezeti az évtizedes, sokszor évszázados elméleteket, alternatív, néha egészen új megoldásokat kínálva a felmerülő filológiai és textológiai problémákra. Az elemzések során a szerző rávilágít a bizonytalanságokra, hibákra, apró előrelépésekre, máskor viszont arra is, hogy elődei éleslátása utat mutathat nekünk még azokban az esetekben is, ahol az elméletek megfogalmazása idején még nem álltak a kutatók rendelkezésére az azóta előkerült és az elméleteket igazoló vagy cáfoló nyomtatványok, nyomtatványtöredékek és kéziratok. Az egyes szövegekről megfogalmazott elméletek pedig kiterjeszthetők más szövegekre, vagy akár nagyobb korpuszra is. Pap már kötete elején hangsúlyozza, hogy a bizonytalan kérdéseket a maguk bizonytalanságában kell látnunk, és a túlságosan lezárt, tetszetős, nagyívű, ám többször pontos adatokkal nem alátámasztható, számos esetben kritika és további kutatások nélkül továbböröklődő elméleteket át kell gondolnunk, sőt, gyakran meg kell kérdőjelezünk. Ez a nyitottság és felszabadító lezáratlanság új és sokszor gyümölcsözőbb, a tudományos diskurzus szempontjából produktívabb irányba vezetheti el a további kutatásokat. Ebből a szempontból érdemes

megemlíteni például a művek kényszerű (nevesített vagy névtelen) szerzőhöz kötését és az ehhez kapcsolható, a szövegtörténeti eredményekben feltűnő anomáliákat, a bizonytalan adatokon alapuló, ám a hagyomány által megkötött szemtmákat, a kéziratos korpusz másodrangú forrásként való kezelését, a mikrofilológiai részletek felületes számbavételét. Ezek a gondolatok ráadásul nemcsak a verses históriák és az egyházi énekek esetében, hanem más területeken, így a hasonló nehézségekkel küzdő prédikációs irodalommal kapcsolatban is figyelembe veendő és megfontolandók. Az elemzett korpusz a kötet olvasója számára azért is sok tanulsággal szolgál, mert jól mutatja, hogy az irodalom-, egyház- és akár művelődéstörténeti vizsgálódások során a 16. század irodalmi törekvéseiről és irányvonalairól szóló teljesebb kép kialakításához a kutatás fő sodrába nem elég hangsúlyosan beemelt szerzői életrajzok és szövegkorpuszok jóval nagyobb figyelmet érdemelnek akár részkérdések tisztázásakor is.

Néhány szóban érdemes kitérni a *Szemtmák*ban található táblázatokra, melyek a főszöveget nemcsak vizuálisan kiegészítik, de lényegében elengedhetetlenek a gondolatmenet szempontjából, és rendszerint a szöveges kifejtésnél részletesebben beszélnek az adott témáról. A leginformatívabbak ezek közül talán az apró filológiai problémákra összpontosító, a szövegahagyományozódás kérdését tárgyaló összehasonlító szövegtáblázatok, melyek mindkét nagyobb fejezetben végigkísérik az elemzéseket, és megkönnyítik az olvasók számára a konkrét szöveghelyekkel kapcsolatos problémák megértését. A szintén gyakran felbukkanó, a kódexek szerkezetét a műcímek rendszerezésével szemléltető táblázatok átfogóan is bemutatják az elemzett korpuszt. E táblázatok kis hibája, hogy nincsenek a kötet egészében összehangolva, így más oszlopban jelenik meg a szerzők és a másolók neve, a művek címe, egyes esetekben az incipit és egyéb adatok, néha a kódexre vonatkozó oldalszámokkal, RPHA-számokkal, a forrásban, antológiában való megjelenés vagy az önálló kiadás darabszámának adataival kiegészítve. Aki foglalkozott már az e kötetben vizsgált korpuszsal, tudja, hogy nagyon nehéz dolgozni ezekkel a sokszínű és nehezen összehangolható szövegcsoportokkal. Emiatt is tette volna a monográfiát még inkább izgalmassá az egységes táblázatkezelés és a jobb összehasonlíthatóság. A mellékleteket kiegészítik természetesen a szemmarajzok, a részletesebb szövegsorrendet és szövegöröklődést vizuálisan is megjelenítő rajzos táblázatok, valamint az elemzett énekeskönyvekben szereplő zsoltárfordítások öröklődéséhez kapcsolódó áttekintés.

A problémáknak nemcsak a megértése és átgondolása fontos, hanem, ahogy Pap Balázs többször akarva-akaratlanul utal is rá, e problémák továbbgondolása is. Ez vezetheti el a kutatást a régi magyar verses szövegemlékek korpuszával kapcsolatos elképzeléseink újrendezéséhez. Emellett új, tudományos igényű kiadások tervezéséhez és készítéséhez az előmunkálatokként is értelmezhető elemzések lehetnek az alapkövek. A kötet tökéletes elmélyült, a gondolatmenetek között ugráló vagy akár gondolatébresztő olvasásra is. Bár a jegyzetelési mód minduntalan lapozgatásra kényszeríti az olvasót, kárpótolják ezért a munkáért a hajszálpontos fókuszú elemzések és példaanyagok. A könyvet olvasva remekül kirajzolódnak mind az elmúlt

évek, évtizedek kutatásai, mind a Pap-életmű kapcsolódásai és fókuszpontjai. Nem egy zsebkönyvet tarthatunk a kezünkben, de ha együtt is sóhajtunk a szerzővel és kutatótársaival, hangsúlyozzuk, hogy érdemes és a kora újkori verses szövegekkel foglalkozók számára kötelező is e könyvet forgatni, mely mindenképp a 2023-as év fontos kiadványa.